

על עסקי תבן וקש — הרב יואל נחשון

מאמר זה עוסק בשאלה עקרונית הבאה לידי בירור כתוצאה מההתרחשויות בחיי ההתישבות הבטחונית. כאשר קיים מאחז יהודי בתוך ריכוז ערבי צפוף ועוין בחבל ארץ בשטחה של ארץ ישראל. וכונתו של הריכוז הערבי להצר צעדיו של המאחז היהודי ע"י תפיסת אדמות הסמוכות אליו, האם מותר בשבת לבצע פעילויות מנע הכרוכות בחילול שבת כגון סיורים ופטרולים כדי לשמור על השטח.

השאלה מתחלקת למספר מרכיבים מההיבט ההלכתי.

א. מהם גדריו "עיר הסמוכה לספר" עפ"י הגמרא בעירובין דף מה. המתירה פעילות בטחונית בתנאים של ספר גם כשהאויב בא על עסקי קש ותבן.

ב. האם רכוזי ישוב נוכריים בתוך מדינת ישראל ולא על קו הגבול יחשבו לספר לעניננו.

ג. האם בהיתר פעילות בטחונית בספר מותרת גם פעילות מנע.

המקור עליו מסתמכים ראשונים ואחרונים כבירור סוגיתנו הרי היא הגמרא בעירובין דף מ"ה. אמר רב יהודה אמר רב נוכרים שצרו על עיירות ישראל אין יוצאין עליהם בכלי זינן ואין מחללין עליהן את השבת, תניא נמי הכי נוכרים שצרו וכו', במה דברים אמורים כשבאו על עסקי ממון, אבל באו על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זינן ומחללין עליהן את השבת, ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי נפשות על עסקי תבן וקש יוצאין עליהן בכלי זינן ומחללין עליהן את השבת, אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן, ובבל כעיר הסמוכה לספר דמיא ותרגימא נהרדעא, דרש רבי דוסתאי רמן בירי, מאי דכתיב ויגידו לדוד הנה פלישתים נלחמים בקעילה והמה שוטים את הגרנות, תנא קעילה עיר הסמוכה לספר היתה, והמה לא באו אלא על עסקי תבן וקש דכתיב והמה שוטים את הגרנות, וכתיב וישאל דוד בה' לאמר, האלך והיכיתי בפלישתים האלה ויאמר ה' אל דוד לך והכית בפלישתים והושעת את קעילה וכו'.

עיי' בגרסת הר"ח השונה מגרסתנו, הגורס כדברי רב יהודה אמר רב וכן בתניא הכי: נכרים שצרו על עיירות של ישראל מחללין עליהן את השבת ויוצאין עליהן בכלי זינן, ובברייתא גורס: בד"א שבאו על עסקי נפשות אבל באו על עסקי ממון אין יוצאין עליהן בכלי זינן ואין מחללין עליהן את השבת.

נמצאנו למדים הן מגרסתנו והן מגרסת הר"ח שלוש הלכות ברורות.

א. אם באו נכרים על עסקי ממון בלבד, אין יוצאין עליהן ואין מחללין עליהם את השבת.

ב. כשבאו על עסקי נפשות יוצאין עליהן ומחללין עליהם את השבת.

ג. אם באו לעיירות הסמוכות לספר, אפילו לא באו אלא על עסקי קש ותבן מחללין עליהם את השבת.

מה דינו של "סתם" פירוש אם באו עכו"ם סתם וכונותיהם לא ברורות, לכאורה בגמרא לא נאמר. אך הרמב"ם בהלכות שבת פב' הכג' אומר שב"סתם" יוצאים וז"ל: ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרי סתם יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהם את השבת. ובנשאי הכילים חיפשו את טעמו של הרמב"ם שהרי בגמרא לא נזכר סתם, בכסף משנה על אחר טוען שהרמב"ם הוציא דינו מסברא שהרי ספק נפשות להקל, ובלחם משנה משלים דבריו, עיין שם. וכן נפסק להלכה בשו"ע סימן שכט' סק' ו' כדברי הרמב"ם וכן בשו"ע הגרש"ז ובמשנה ברורה המביאים טעם הרמב"ם משום ספק נפשות להקל.

ראיתי ב"ציץ אליעזר" שהביא ראייה יפה לדין הרמב"ם מדיוק ואומר שיתכן והרמב"ם גרס כברייתא וכדברי רב יהודה אמר רב כגרסת הר"ח, אמנם מדברי הבריייתא בבד"א אפשר לדייק לכאן ולכאן שכן בבד"א שבאו על עסקי נפשות ניתן לדייק דוקא בנפשות אבל סתם לא, אבל באו על עסקי ממון אין יוצאין, דוקא בממון אין יוצאין אבל בסתם יוצאין, וכדברי הלחם משנה, אך אפשר לדייק מהרישא בדברי רב יהודה אמר רב עפ"י שתי הגרסאות. עפ"י גרסתינו: אמר רב יהודה אמר רב נכרים שצרו על עיירות ישראל אין יוצאין עליהם בכלי זיין ואין מחללין עליהם את השבת ואפשר לדייק שאין יוצאין אלא היכן שנאמר במפורש שיוצאים והוא על עסקי נפשות אבל בסתם לא.

ועפ"י גרסת הר"ח נכרים שצרו על עיירות ישראל מחללין עליהם את השבת ויוצאין עליהן בכלי זיין אפשר לדייק שתמיד יוצאים כולל בסתם מלבד היכן שנאמר שאין יוצאין כמו לממון. ואפשר שלפני הרמב"ם הייתה מונחת גרסת הר"ח והוציא דינו מדיוק בגירסה זו שבסתם. (אלא שעדין קשה קצת לראיתו שכן הרמב"ם בתחילת ההלכה נוקט דוקא את גרסת גמרא דידן ודוק' היטב).

גם הסמג' (עשין סה) פוסק להלכה כדברי הרמב"ם שבסתם יוצאין עליהם ואילו דבריו: תניא בפרק מי שהוציאווהו, גויים שצרו על עיירות ישראל, אם ידוע שלא באו אלא על עסקי ממון אין מחללין עליהן את השבת, ואם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה סתם או שצרו סתם יוצאין עליהן וכו'. מוכח מדברי הסמג' שכדי לא לצאת בשבת צריך ודאות שבאו רק לממון ולכן כתב שבסתם כלומר שאין ודאות לשם מה באו, יוצאין. ואולי היתה זו גרסה נוספת שהיתה לפני הסמג' של "אם ידוע" שהרי מבליע זאת בציטוט הגמרא וכדברי ה"ציץ אליעזר".

כן מוכח מדברי הרמב"ם והסמג' שמצוה לצאת ולחלל עליהם את השבת ואינו רק היתר, הרמב"ם באותה הלכה אומר ו"מצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד העו"ם בשבת, ואסור להם להתמהמה למוצאי שבת, וכן הסמג' נוקט לשון מצוה.

נמצא שלגבי דין נוכרים הבאים סתם אין ספק בהלכה שיוצאין עליהם בשבת. לגבי דין "עיר הסמוכה לספר" יוצאין עליהם אפילו על עסקי תבן וקש. רש"י על אחר מפרש "לספר עיר שמבדלת בין גבול ישראל לגבול האומות, יוצאין עליהם שמא ילכדוהו ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפנייהם, התוס' בערובין מה. דה' אי מצלח, מביא טעם דומה ונותן למציאות של נוכרים הבאים על עסקי קש ותבן על הספר דין של מלחמה, ומלחמה מותרת בשבת (עיי"ש בסופו).

אלא שעדין לא ברורה התוספת של רב יוסף בר מניומי שאומר ובבל כעיר הסמוכה לספר דמיא ותרגומא נהרדעה, מה משמיענו בזאת? ועיין בדברי הגאון הרב וולדינברג שהוכיח שר' יוסף בר מניומי שדין עיר הסמוכה לספר אינו רק בארץ ישראל אלא בכל מקום, וכן נראה מפירושו רש"י בערובין "נהרדעה עיר שהיתה סמוכה לנכריים. מצד אחד ולעיריות שיושבין בהן בני גולה מצד שני". וראייתו מהגמרא בבב' פג. איתא: תר' לא יגדל אדם את הכלב אאכ' קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר וכו'. אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן, ובבל כעיר הסמוכה לספר. דמי תרגמא נהרדע. ומפרש רש"י: "ואשמועינן רב נחמן דהואיל ויש בבבל ישוב קבוע וישראל הרבה מותר לגדל כלבים בעיר הסמוכה לספר כאילו היא מארץ ישראל". זא' רש"י בבא קמא מתרץ גם את שאלתנו כאן, מה חידושו של רב יוסף שבבל דינה כארץ ישראל לענין דיני ספר בגלל דמיון מצבו האסטוטגי של הישוב היהודי בבבל ובארץ ישראל.

ניתן אולי להרחיב את החידוש הנ"ל ולומר שדין הברייתא לגבי עיירות הסמוכות לספר, אינו דין בארץ ישראל ובבבל דוקא, אלא דין בריכוז יהודי העומד במציאות ספר עם ריכוז נוכרי בכל מקום שהוא וזהו עיקר חידושו של רב יוסף בר מניומי.

מענינים דברי הגהת אשרי בערובין שם (סימן ו') על דברי הראש' בעיר הסמוכה לספר וז"ל: "ובזמן הזה אם באו שוללים על עסקי ממון יוצאין עליהן בכל זיין ומחללין עליהן את השבת, וכן מותר לכבות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות, כשיש דליקה באים ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר", עכ"ל, (וכן נמצא בשלטי גבורים). מוכח מדבריו שעיר הסמוכה לספר אינה צריכה להיות דוקא בספר, אלא מספיק שנוצר מצב של ספר בכל מקום שהוא כמו בדליקה ויש חשש לשוד, ועוד שהיה יכול לדמות את מציאות הדליקה לדין "סתם" יותר לדין הדליקה והרי נפסק שב"סתם" מחללין עליהם, ובכל זאת דימה את דין הדליקה "דלא גרע מעיר הסמוכה לספר".

דינו של הגהת אשרי נפסק להלכה בשוע' שכט' סק' ז' בשם יש מי שאומר, וכמנן אברהם מחלק בין יחיד לציבור שהציבור יש להחמיר יותר בפיקוח נפש "שמא יעמוד אחד נגרם ויהרג" וכן נפסק שם בשוע' הרב, והרמא' מוסיף "וממ' הכל לפי הענין".

ולנידון דידן על פי בירורינו עד עתה ניתן לומר שמאחז יהודי בחוף ריכוז ערבי עוין עומד בכל הגדרים שהעלינו "כעיר הסמוכה לספר" שמחללין עליהם שבת אפילו על עסקי קש ותבן, עפ"י הגדרת רש"י "עיר שמבדלת בין גבול שישראל דרים בה לגבול העו' וחיישנן שאם ילכדוה, משם תהא הארץ נוחה ליכבש לפניהם" והובאו הדברים להלכה, וכן מביא בעל המשנה ברורה בסימן שכט' סק' יד במב'. לכן לפי תמונת המצב האמור בבעיתנו הרי שאלו נסיונות נישול מצד ערבים ורצון ליצור "אוטונומיה" על שטחי אדמת הארץ בידי נוכרים עוינים, המצפים לשעת כושר כדי שתהא הארץ נוחה ליכבש לפניהם, כהגדרתו של רש"י. אין להעלות כאן טענה שהרי קיימת על שטחים אלו ריבונות יהודית, ושלטון יהודי יכול לעשות כטוב בעיניו בשטחי הריבונות שלו, שכן המגבלות המדיניות ידועות ניחס למקרים כגון אלה*.

אם אכן מסקנתנו אליבא דהלכתא שיותר לחלל שבת במאחז האמור גם אם באים הנוכרים על עסקי קש ותבן, נשאר לנו לברר אם מותר לחלל שבת בפעילות מנע כמו סיורים רכובים המתחייבים מצרכי השמירה על השטח במשך כל השבוע. והנה דברים מפורשים בשוע' שכט' סק' ו': כותים שצרו על עיירות ישראל אם באו על עסקי ממון אין

מחללין עליהם את השבת באו על עסקי נפשות ואפילו סתם יוצאים עליהם וכו' ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש מחללין עליהם את השבת ומוסיף הרמא' ואפילו לא באו עדין אלא רוצים לבא. התקשו האחרונים בדברי הרמא' היו הם מוסבים על דברי המחבר כולם או רק על הסיפא של עיר הסמוכה לספר. בכל מקרה אליבא דכולי עלימא הדברים אמורים לפחות על עיר הסמוכה לספר כלומר מספיק שקיימות ידיעות על כוונות הנוכרים לבא, דיים כדי לחלל שבת ולצאת עליהם, ולעצם השאלה אם דברי הרמא' מוסבים גם על "נפשות" ו"סתם" נמצאנו במחלוקת הלבוש ושוע' הרב בס' שכט' ס' ו'. הלבוש מצדד שדין "אפילו ממשמשין ובאים" היוצאין עליהם עולה רק על דין עיר הסמוכה לספר והגרש"ז סובר שגם בנפשות וסתם יוצאין אפילו בממשמשין ובאים, ומצאתי שהרמא' ב"דרכי משה" בטור סימן שכט' מביא את טעם ממשמשין ובאים בכל המקרים ולא רק בספר, וכן הביא המשנה ברורה להלכה על אתר בשם אחרונים בכוונת הרמא'.

עתה ניתן להציע את מסקנותינו לפני גדולי הלכה שיורונו הלכה למעשה.

***הערת העורך: יש להניח שנקודה זו משתנה בהתאם למציאות במקום ובזמן וטעונה הכרעה בהתאם.**